

22. Pro realizatsiiu osnovnykh zakhodiv z protymynnoi diialnosti u 2020 rotsi ta provedennia spetsialnykh vybukhovyykh robot [On the implementation of major mine action measures in 2020 and special blasting operations] : nakaz Derzhavnoi sluzhby Ukrainy z nadzvychainykh sytuatsii vid 21.01.2020 r. № 68. URL: <https://www.dns.gov.ua/files/2020/1/24/3/68-21.01.2020.pdf> [in Ukr.].

SUMMARY

Roman S. Kirin. The legal basis of anti-mine activity in Ukraine: theoretical and implemental aspects. The issues of the systematization's prerequisites providing of the modern array of the legal basis of anti-mine activity in Ukraine and identifying the theoretical and implemental features its content formation are reviewed, the specifics of anti-mine activity relationships, the need and the possibility of segregation of those relations into an independent subject of legal regulation are determined.

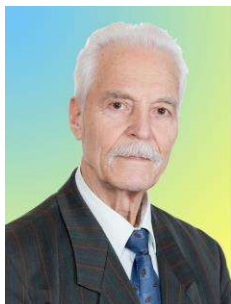
The specifics of relations in anti-mine activity is disclosed not only by the main components of anti-mine action in Ukraine, but also by other provisions of the special Law in this field: 1) the content of the national interests of Ukraine; 2) object and subject composition; 3) the nature of the activity; 4) the meaning of the terms "humanitarian demining" and "anti-mine activity". Nevertheless, we should note that practically no one specific component of the relations of anti-mine activity has been regulated in the current version of the Law on anti-mine activity, except for the subject composition.

The formation of a by-Law block of anti-mine activity legislation, first of all, shall be implemented by the government, since the Cabinet of Ministers of Ukraine approves in this field: the procedure for organizing and conducting anti-mine activity; regulations on the national and operational anti-mine activity body, the commission on the accreditation of operators and monitoring their compliance; the procedure for involving operators to execution of anti-mining events; national standards for humanitarian demining; a list of the probably contaminated and contaminated with explosive objects territories of Ukraine; the procedure for compensation for caused damage, restoration and environmental protection.

Keywords: *legal basis, anti-mine activity, standard, convention, explosive objects, systematization*

УДК 82.Чхан.08

DOI: 10.31733/2078-3566-2020-3-20-31

Анатолій ПОПОВСЬКИЙ©
доктор філологічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Дніпропетровський державний
університет внутрішніх спра)

ЛЕКСИЧНИЙ РОЗМАЙ КОЗАЦЬКОГО ДУХУ МИХАЙЛА ЧХАНА

Висвітлено загальні відомості про життєвий і творчий шлях січеського майстра художнього слова Михайла Чхана і зосереджено увагу на характеристиці мовних засобів у відтворенні минулих часів українського козацтва в мирних буднях і в боротьбі з ворожими загарбниками.

Ключові слова: *запорозьке козацтво, патріотизм і громадська свідомість, творча спадщина, шари січової лексики і фразеології, художні засоби.*

Постановка проблеми. Михайло Антонович Чхан (1926-1987 рр.) – один із найпомітніших поетів Придніпров'я 1960-1970-х років. В українську літературу прийшов у роки «хрущовської відлиги». Так з легкої руки Іллі Еренбурга стали називати період в житті країни, початком якого стали «смерть Торквемади» (1953), масове звільнення безвинних людей із таборів, обережна, а тоді здавалося шокова критика культу, віддзеркалена в Постанові жовтневого Пленуму ЦК КПРС (1964), вироці в справі письменників Абрама Терца (А. Синявського) та Миколи Аджака (Ю. Даніеля), в рішенні про введення військ Варшавського Договору в Чехословаччину.

© Поповський А.М., 2020
popovski@i.ua

В українську літературу ввійшло молоде покоління талановитих, яскравих, самобутніх поетів: Микола Вінграновський, Іван Драч, Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Василь Симоненко, Михайло Чхан.

Враження справляв незвичайне: простий, сільський хлопець, «від землі», смаглявий, міцно збитий степовик і в той же час цілком міський інтелігент. Інженер за фахом він був і філософом, і математиком, і істориком, а найперше – поетом. Ерудит, володар дивної пам'яті, що відала про все. Захоплювався класикою, міг годинами цитувати напам'ять Шевченка, Блока, Лесю Українку, Пушкіна, своїх сучасників, відомих і невідомих. Читав Гумільова, тоді забороненого, і був чи не єдиним у місті, хто добре знав творчість цього розстріляного й спалюваного російського поета з ярликом «контрреволюціонера». Захоплювався творчістю Євгена Плужника, поетичний спадок якого знав назубок. Читав Гійома Аполінера і залучив до його творчості молодих поетів Степової України.

Життєвий і творчий шлях Михайла Чхана складний і трагічний. Було на цьому шляху і повоєнне дитинство у селі на Дніпров'ї, і жорстоко обпалена війною молодість: тяжке поранення в бою під Паневежисом у Прибалтиці, інвалідність у вісімнадцять років. Сімнадцять років невсипущої творчої праці і п'ятнадцять років забуття, хвороби, зневіри і повної літературної ізоляції. І, врешті, посмертне визнання.

У 1993 році вагомий внесок М. Чхана у справу духовного відродження Придніпров'я був відзначений літературною премією ім. Д. Яворницького (єдина відзнака, крім ордена Великої Вітчизняної війни I ступеня та фронтових медалей). А започатковані Дніпропетровським обласним управлінням культури, організацією Спілки письменників України та обласним центром народної творчості Чханівські читання об'єктивно визначили роль і місце поета в сучасній українській літературі.

Будучи старшим за віком і життєвим досвідом, він мав благотворний вплив на формування національної свідомості багатьох поколінь січеських поетів і прозаїків. За висловом Віктора Савченка: «на творчості цілого покоління дніпропетровських шестидесятників, без перебільшення, позначився патріотизм і громадянська свідомість Чхана... Він буквально гіпнотизував, перевертав свідомість. Слова його проникали не тільки в наш розум, а й сам дух» [2, с. 5].

Поет покоління «семидесятників», Юрій Кириченко з цього приводу писав: «Він і моему поколінню сучасник, який «народив» не лише уявлення про безмір речей, навчивши тлумачити, систематизувати, розуміти, приймати чи відкидати їх, поставивши моє серце під «знак світання» [1, с. 4].

Перша збірка Михайла Чхана *«Не заходить сонце»* побачила світ у 1959 році, коли автору виповнилося тридцять три. Київський поет Абрам Канцельсон, який послідовно й наполегливо опікувався літературною молоддю, схвально відгукнувся про неї. Через сім років вийшла друга, пізніше названа програмною, збірка *«Грані»*. Критика відразу назвала її видатним явищем на горизонті тогочасної літератури, а її автора – новою зіркою української національної літератури.

Проте ця збірка, яка усіма гранями віддзеркалювала буття людини, ускладнила подальшу долю поета. Хтось «зверху» у назві збірки вглядів асоціацію із закордонним «націоналістичним виданням» «Грані», та й цензура, якимось дивним чином пропустила «крамольні» три вірші «Фараон», «Гінь», «Честь і чесність», де була дошкульна сатира на «застійних» лідерів. Саме через них автор і зазнав утисків. Партійна влада після цього неохоче давала дозвіл на друкування чханівських віршів навіть в обласній пресі. Вони всюди вбачали подвійне дно. Один із партійних функціонерів так і сказав, що всі вірші Чхана, як правило, з подвійним дном. І хоча в наступні роки побачили світ ще п'ять збірок *«Озонія»* (1967), *«Арило»* (1970), *«Куранти»*, *«Землелюби»* (1976), більша частина написаного залишалася в «шухлядах столу».

Тільки через 15 років (*«Землелюби»* були останньою прижиттєвою книгою поета) і уже по його смерті зусиллями видавництва «Січ», голови комісії по спадщині Чхана, театрознавця і режисера Станіслава Левенця вийшли збірки *«Зоря в піке»* і *«Легенди про козаків»*. У 2007 році у видавництві «Дніпрокнига» вийшла збірка *«Вибране»*, куди увійшли поезії з вищеназваних збірок та «шухлядні» твори Чхана з архіву поета, який зберігається у фондах Дніпропетровського національного історичного музею ім. Д. Яворницького.

На жаль, творча спадщина письменника й до цього часу лишилася малодослідженою як літераторами, так і мовознавцями.

Метою ж нашого наукового зацікавлення є поетична спадщина та своєрідний твір у прозі «Чортотлицькі легенди», присвячений славному лицарю запорожської Січі – Іванові Сірку, де широко використана військова лексика, фразеологізми, козацькі пісні, приказки, які характеризують козацьке життя, а також порівняння, топоніми, пов'язані з битвами, назви річок.

Виклад основного матеріалу. Військова лексика охоплює назви осіб, пов'язаних із військовою справою; назви зброї, військового спорядження і регалій; назви бойових одиниць; назви оборонних споруд; номінації, які стосуються стратегії або тактики бойових дій та їх наслідків тощо.

Серед військових осіб виділяємо такі семантичні підгрупи: а) загальні назви воїнів: *воїн, вояк, козак, запорожець, січовик, лицар*; б) назви військових звань, чинів та посад: *кошовий, сотенний, отаман, старшина, писар*; в) назви представників окремих військових загонів: *обозний, сторожовий, курінний*; г) назви воїнів, які виконували певну військову службу чи додатковий обов'язок: *обозний, джюра, розвідник, вартовий, дозорець, вивідувач*;

д) назви осіб за професією, які виконували певний вид роботи при війську: *зброяр, гармаш, стрілець, мушкетник, доbbing*; е) назви представників супротивної сторони під час війни: *мурза, паша, ага, орда, яничари*.

У XV-XVII ст. на Україні широкого вжитку набуло слово тюркського походження *козак*, яким називали незалежну людину, шукача пригод, що походив з кріпаків або міської бідноти й утік від феодального гноблення в дикі українські степи, ставши на шлях боротьби спочатку з татаро-турецькими нападниками, а потім і з польсько-шляхетськими загарбниками.

У творах Михайла Чхана лексема *козак* і збірна назва *козацтво* вживаються на позначення січового братства. «*Не спіяло ніщо козаків – так себе називали оті непокірні, непогнуті, що за грізними дніпровськими порогами заснували свій табір – Запорозьку Січ, орлине гніздо, звідки п'янку, непереможно привабливо пахло волею на всю Україну*» [3, с. 222]. Синонімом до *козак* виступають слова *запорожець, січовик*, що вказують на походження козаків із Запорозької Січі на відміну від реєстрових, городових та інших козаків: «*І сиділи в Січі лише кошовий зі своїм січовим урядом ...та записні січовики, що давно махнули рукою на світ білий і ніколи не мислили себе поза Січчю та поза походами*» [3, с. 289].

Оскільки головним героєм твору є Іван Дмитрович Сірко, то досить часто автор вживає замість слів *козаки, запорожці – сірківці*.

Іншого значення в сучасній українській мові набуває слово *вояк*, яким автор характеризує представників ворожих таборів: «*поміж наметами сновигали різнонабрідні вояки і весело погукували – видно, що там не стільки снили війною, як дійово розважались*» [3, с. 290].

Отаманом у XVII столітті називали виборного ватажка козацтва Запорозької Січі.

Поряд із спеціальною назвою *отаман* засвідчуються і загальна назва *кошовий*: «*Так любила Січ свого кошового, що ніякі знади, ніякі лінощі чи втома не могли похитнути тієї щирої відданості*» [3, с. 245]. Лексема *кошовий* етимологічно споріднена з тюркізмом *кош / кіш*, який у мовленні козаків функціонував у таких значеннях: "військове товариство (громада) козаків, а під час походу тимчасовий табір козацького війська", "головний орган управління Січі, що обирався на загальній раді" та "різновид житла".

Поширеною у словотвірній практиці Чхана дієслівна форма *кошує*: «*Прокошував він (Іван Сірко - А.П.), землю рідну захищаючи, довгий і славний час, і пішов у легенди, які пережили Січ*» [3, с. 223]; «*Січ за його кошев'я була непохитно злютованою і грізною, як бджолина республіка*» [3, с. 239]; «*Цибулю тобі від свиней стерегти – а не кошувати*». [3, с. 239].

У XVI-XVIII ст. зброєносець у привілейованій верхівці козацтва називався *джурою*. Це рангове звання Чхан часто вживає у поєднанні з займенниками *його, вони, ними*: «*Джури його виконували обов'язки і зв'язківців, і зброєносців, і взагалі мали клопотів більше вдесятеро, аніж приписані до куренів братчики*»; «*особливо вони були вишколені як ад'ютанти, ними Сірко, як живими нитками, був пов'язаний в будь – яку мить, в будь – якій січі з куренями*»; [3, с. 245]; «*наймолодший джюра – всім добрий козарлюга – і шаблею і язиком володіє вправно, і неледачий, і пороку нюхав, і солоної водиці чорноморської вже сьорбав*» [3, с. 246]; «*джюри бігають як посолени – батькові накази розносять*»; «*постарів його вірний джюра – де там вже до джуринського моло-*

децтва!» [3, с. 273].

Рідковживане в літературній мові слово *дозорець* автори "Історичного словника українського язика" (Харків, 1932) семантизують як "той, хто дозирає, наглядач, доглядач": «*дозорець* вдивлявся в синє морево – чи не застрибає в траві гостроверха татарська шапка, чи не встане на обрії кушпела від ординського табуна?»; «*Ледей затриво-жувала дозорцеві очі якась незвичність, як сполошував він побратимів*»; «*душить спека дозорців на вишках*» [3, с. 252].

Мотивацією називання слова *обозний* є лексема *обоз* "табір". Як військовий термін *обоз* трактується із семантикою "транспортні засоби у військах, призначені для перевезення боєприпасів, продовольства і т. ін.": «*скажи обозному, що повелів я на вечір коней з табуна січового сотні три загнудать*» [3, с. 274].

Варто відзначити агентивні утворення на позначення назв осіб, які виконували певний вид роботи при війську: *зброяр, гармаші, стрільці, довбиш*: «*Коли потрібно було стати до оборони чи вимагала цього тактика бою, ставали в першу лінію оті – найліпші – стрільці і безпромашино били на вибір*» [3, с. 288]; «*біжи, накажи, щоб вдарили в литаври. Кинувся Максим, розшукав довбиша і заgrimіли січові литаври, зовучи на раду козацтво*» [3, с. 249].

Михайло Чхан використовує соціально-термінологічні лексеми для образної характеристики ворожих сторін, як-от: *яничари* - воїни турецької армії; *мурзи* - татарські князі; *хани і султани* - монархи, феодальні правителі. «... їх було як саранчі – і *кримчаки* живорізні, і *яничари*, і *пани* – *ляхи* гоноровиті та жорстокі, і *російські посіпаки*» [3, с. 222].

На особливу увагу заслуговує лексико-семантична група, що об'єднує назви старовинної зброї, військового спорядження і регалій. Ціла глава роману «Вінець Сіркової звияги (Запорозький вогонь)» подає детальний опис вогнепальної запорозької зброї.

З-поміж "розмаїтої і огнистої" зброї виділяємо *мушкети, пістолі*: «*Як відомо, вогнепальна зброя тих часів була примітивною, недосконалою і грала більше допоміжну роль, діючи більше на дух, аніж на тіло вояка. Пістолі, мушкети, гармати та інші, стріляючи вогнем. Знаряддя не мали набойв, а заряджались з дула. Спочатку засипався порох із порохівниці. То з тих часів і крилатий вираз: «Є ще порох у порохівницях!»* [3, с. 286-287]; «*Лежить Іван Дмитрович під стіною, на якій висять його пістолі й шаблі (не куплені за таляри, а оплачені кров'ю та звиягою)*» [3, с. 273]; «*В курнях глухо кипіло: ставали стрільці до вікон, рихтували пістолі й самопали, напихваті ставили порох та свинець, підпирали, чим запали, зашпунтовані від бурі двері*» [3, с. 293].

Грізною зброєю в козаків були гармати: «*з гармат палити зразу по лівобережцях і по мосту*» [3, с. 281]; «*гармати стояли на пагорбку і їхні чорні очі дивились на забузький степ*» [3, с. 283].

Невід'ємним і складовим компонентом військового спорядження були *порох і кулі*: До речі, *куля* простежується і в метафоричному вживанні: «*летіли смертоносні каплі так густо, як грозові краплі, і жалили болячіше джмелів, і валили ворогів, мов коса траву*» [3, с. 288], а також холодна зброя - *шабля, стріла, спис*: «*Криваво зблискували шаблі та списи, крижаннячи немилосердністю серця турків*» [3, с. 283].

Рідше трапляються назви військового спорядження рицарського періоду: «*Ніякі панцирі, ніякі щити не рятують незграбу від погібелі, тому стійко і одностайно зневажали козаки будь – які обладунки, що прикривали тіло від ударів та куль, цим ще й підкреслюючи свою зневагу до «безносої. Маєш, хлопче, ховатися не за щит, а за хист*». [3, с. 287].

Для позначення козацьких збройних сил Чхан використовує термін *військо*, поряд з яким, як синонім, зрідка виступає *армія*. А для номінації воєнного супротивника - старослов'янським *рать*, що розвинувся, очевидно, в результаті контамінації значень "військо", "війна", "напад", "ворожнеча", а також назви військових угруповань, озброєних людей: *сотня, кіш, орда, армада*.

Термін *армада* автор використовує, як видно з контексту, на позначення «юрби» чи «зграї»: «*таку велику ненайдь та наволоч, як їхня армада, треба щоденно годувати, а в Дикому полі поживи не знайдеш*» [3, с. 275].

Терміни *залога* і співвідносний йому *застава* виступають із семантикою "передовий сторожовий полк, гарнізон" чи то просто - "охорона": «*майже вся застава перебувала на східному березі, звідки найімовірніше можна було сподіватись гяурського вибрику*» [3, с. 279]; «*міст охороняла добряча застава, але чисельність її невідома була Сіркові*» [3,

с. 275]; «*трьохтисячна залога була зметена трьома сотнями козаків*» [3, с. 285].

Поняття "військова сторожа" передає полонізм *варта*: "*Варти, винесеної оглядно в степ, на підступи до табору, не було*" [3, с. 279].

Лексемі *сторожа* притаманним є значення "загін" і "перебування десь протягом певного часу для охорони, пильнування кого -, чого-небудь".

У творі засвідчені лексеми, які репрезентують поняття "оборонні укріплення": *фортеця, башта, вежа, бійниця*. Прикметники-конкретизатори вказують на функціональне призначення споруди: «...з *фортечних воріт тихо та жваво виповзла валка і розчинилась у серпневій млі*» [3, с. 276]; «*Зверху на вежі був поміст, іноді з дашком, обов'язково з перилами, там же наготові стояла діжка зі смолою і постійно вартував дозорець: вдивлявся в синє море – чи не застрибає в траві гостроверха татарська шапка, чи не встане на обрії кушпела від ординського табуна?*»; «*Огонь помічали на сусідній вежі*» [3, с. 252].

Лексико-семантична мікрогрупа, що включає слова на позначення стратегії або тактики бойових дій, військових операцій та їх наслідків, досить багата. Із віддіслівних іменників привертають увагу такі: *похід, полон, розбрат, помста, погром, визиск, рятунок, пограбунок, оборона, облога, навала, втрата, вишкіл, наїзди і розбої, перемога, поразка* та ін. Помітна деяка градація в частоті вживання лексем *бій, битва, січа, кровопролиття*. Частотними є слова-синоніми *бій і битва*. Збільшують експресивну силу висловлювання означальні компоненти у словосполученні: *кривава січа*.

Прозовий твір Чхана «Чортомлицькі легенди» - це великий скарб військової лексики, дарований читачеві. Вона допомагає авторові більш реалістично відтворити дійсність життя, боротьбу українського козацтва з ворожими навалами і викликати в читача більш точні уявлення про певну історичну епоху, про те місце, де розвивається дія твору.

Фразеологія - точний стилістичний інструмент, який працює безвідмовно в руках тільки справжнього майстра слова. Таким, безсумнівно, є Михайло Чхан, який ніколи не відступає від свого головного девізу – черпати дорогоцінні перлини мудрості із джерел народної мови. «Чортомлицькі легенди» - один із кращих доказів невичерпності цих джерел для художника, який уміє народний скарб використовувати мудро, доречно, ефективно. Використання фразеологізмів у «Чортомлицьких легендах» є визначним явищем в мові прози Чхана, яка насичена фразеологізмами набагато більше ніж у будь-кого з письменників Придніпров'я. Фразеологізми різного типу спостерігаються майже на кожній сторінці зазначеного твору. Більшість з них являють собою стійкі народні словосполучення різноманітних синтаксичних конструкцій: «*наминає аж за вухами ляцить*» [3, с. 225]; «*вовки скаржились на свою вовчу долю*» [3, с. 223]; «*пороху нюхав*» [3, с. 225]; «*шпарити босоніж*»; «*труситься як цуцик в негоду*»; «*був з того ж тіста*» [3, с. 227]; «*обходив десятою дорогою*» [3, с. 227]; «*дивилось як на цяцьку*» [3, с. 224]; «*ніколи теревенити*» [3, с. 225]; «*пельку заткнути*» [3, с. 242]; «*клементує, наче його ржуть*» [3, с. 242]; «*ріс без панькання*» [3, с. 226]; «*почув нісенітницю*» [3, с. 246]; «*сили не позичати*» [3, с. 247]; «*пече в дурня*» [3, с. 254]; «*на кутні сміялися*» [3, с. 260]; «*вискочили, як Пилип з конопель*» [3, с. 262]; «*чекали, мов кіт біля нори*»; «*в дурні пошиємося*»; «*верзли всячину*» [3, с. 264]; «*тарараму наробиш*» [3, с. 247]; «*полетіли шкереберть*» [3, с. 254]; «*засяяли, як п'ятаки нові*» [3, с. 258]; «*зчини велику бучу*» [3, с. 268]; «*погибелі в пащеку*» [3, с. 268]; «*хотів з нього трьох з одного зробити*» [3, с. 269]; «*тягти Лазаря*» [3, с. 274]; «*миготіти п'ятами*»; «*як у воду дивився*»; «*ним тільки вовків відлякувати*» [3, с. 277]; «*чи пан, чи пропав*»; «*влипнемо в турецьке багно, як муха в мед*» [3, с. 281]; «*тримайте свої нюхалки завжди на рідний вітер*» [3, с. 285]; «*плік раків з сорому*» [3, с. 247]; «*сушити собі голови*»; «*є ще порох у порохівницях*» [3, с. 286]; «*нагнати холоду в штани*» [3, с. 299]; «*накидати їжаків у матні оксамитові*» [3, с. 309]; «*ів дядька очима*» [3, с. 228]; «*житом – пиеницею це й всякою паиницею*» [3, с. 233]; «*влипнемо ... як муха в мед*» [3, с. 225]; «*сидіти сидьма*»; «*ні за холодну воду*»; «*скалитесь, як Хіверя до москаля*» [3, с. 257]; «*їсти од пуза*» [3, с. 267]; «*прочухан буде*» [3, с. 230]; «*розведе каламуть*» [3, с. 248]; «*і вухом не ведуть*» [3, с. 254]; «*придумав халепу*» [3, с. 260]; «*пасе оком*» [3, с. 306]; «*ні сіло нім впало*» [3, с. 301] «*піднести бакуну крива вую*» [3, с. 236].

Однак вартим уваги дослідників є створення Чханом нових виразів, які образністю і виразністю не поступаються традиційним: «*вітер викручував віти, як татарин руки полоняників*» [3, с. 223]; «*де мені тут святих набрати*» [3, с. 224]; «*громом розкотилося по усіх усюдах*» [3, с. 224]; «*пісня дзвеніла в серцях*» [3, с. 225]; «*обсипало жаром жа-*

ху» [3, с.226]; «ласоців особливих не знали» [3, с. 226]; «хоробрості не бракувало» [3, с. 227]; «нашорошив вуха» [3, с. 228]; «страшно, доки не пізнаєш» [3, с. 229]; «не терпів і олівця накриво» [3, с. 233]; «ладен матню в жменю – і рятує» [3, с. 236]; «людей з пуття збиваєш» [3, с. 237]; «язики на деркачі перетерли»; «ладні йти за ним в будь – яке пекло» [3, с. 238]; «скручувати роги не тільки чортам, а й богам чужинським» [3, с. 238]; «п'ятьма вогнями пропечений» [3, с. 239]; «десятьма вітрами обсвистаний» [3, с. 238]; «стала кісткою в горлі розбою»; «на передсвітанні, коли ще чорти навкулачки б'ються»; «зиркнув гостро»; «тенькнуло серце» [3, с. 240]; «як стусоне, як грюкне» [3, с. 242]; «лад навести»; «шаблі наголо – честь звитяжцям»; «бриніла пісня» [3, с. 244]; «входять в землю вороги, а друзі орлами літають» [3, с. 225]; «так булькає – аж на Самарі вовки оближуються»; «мед понюхаєш, цілий рік сниться» [3, с. 234]; «вміли тоді плескати про дива»; «вміли тоді й вірити плескачам» [3, с. 246]; «наминає, аж за вушками пишуть» [3, с. 225]; «ворогів піснею не приколиєш» [3, с. 271]; «з подиву рот не закриває»; «не ради наживи живе козак – задля справи лицарської» [3, с. 246]; «Сьогодні дурну силу погуляла кмітливість» [3, с. 300]; «по потилиці келепом лигнуло» [3, с. 242]; «буханець гупне» [3, с. 356]; «шомполами гладити» [3, с. 358]; «прилигнути очима і душею» [3, с. 309].

Творчий підхід Чхана до використання фразеологічного багатства, синонімії, творче оновлення семантико-стилістичного змісту стійких словосполучень - все це відкрило нові функціональні можливості колоритних народних фразеологічних виразів січового козацтва.

Михайло Чхан, використовуючи загальний фразеологічний матеріал, як і його попередники, вніс у свої твори також немало зібраних та створених ним самим фразеологізмів. Вони стали потужною органічною складовою частиною художніх засобів письменника, доповнюючи і оживляючи опис подій, надаючи емоційності, експресивності та образності мови його творів.

Окрім цього, він ввів у мовну тканину багато приказок, прислів'їв, висловів, взятих живого народного мовлення: «мертвий ворог не страшний: подбай, щоб він жив якнайменше» [3: 231]; «без копійки не копнеш і глинки»; «кинь зернину в ріллю – матимеш лантух збіжжя» [3, с. 234]; «чи міцніше тримається дуб кореня, аніж батько сідла» [3, с. 237]; «сам загинь, а ворога вбий» [3, с. 239]; «грабують – обороняйся»; «мовчи та вчись» [3, с. 242]; «тримайся козаче, будеш отаманом» [3, с. 230]; «штовхай на потилицю, а вона лізе на очі» [3, с. 227]; «не в тім, бачся, диво, що кобила сива, а що в неї лоша чорна»; «жертви воно всяк вміє, та не всяк і ложку нагріє...» [28 : 258]; «шинкар за купанію повисився»; «смачна саламаха в морі»; «петельку на шию і язик набік» [3, с. 259]; «не той козак, що повалив, а що сам не спіткнувся»; «той казан, що на плечах, не задля саламахи»; «в яке вікно влізли в те ж і виліземо»; «легка голова легко й злітає» [3, с. 260]; «тебе поки вив'ялиш, то сам зсохнешся на вухналь» [3, с. 264]; «заварити кашу – то півбіді, а не кожному снага з'їсти її»; «язик не шабля: не тушиться, якщо вдався гострим» [3, с. 265]; «змішаються дрижаки з вишварками, щось путяще буде»; «доки ми кулаком, доки й щастя з козаком» [3, с. 268]; «на свою голову вовче весілля зачепив» [3, с. 269]; «маєш, хлопче, ховатися не за щит, а за хист» [3, с. 287]; «твердий горішок, а хруснути – і честь, і велика потреба» [3, с. 279]; «кожному горщиківі – своє вариво» [3, с. 306]; «правда як перець пече, а здоров'я додає» [3, с. 305]; «недобре, коли коса косі заважає» [3, с. 304]; «щирість – така золотинка, що не в кожній душі проростає» [3, с. 305]; «напнутий аркан рветься і найміцніший» [3, с. 300]; «не встигне завести на одну вошу більше і вже кирпу гне» [3, с. 298]; «ідеши в гості – наїдайся вдома» [3, с. 299]; «Кривавість справи – не кров ганьби!» [3, с. 276]; «не бачу нічого, хоч дулі мені тикай під ніс» [3, с. 304] та ін.

Добір фразеологічних одиниць свідчить про ідейно-тематичну спрямованість миття твору, зв'язу й свободолюбний дух січового товариства.

Майстерно використовує письменник такий художній засіб, як багаточленні дієслівні синонімічні ряди, що означають дію чи стан:

рухатися, бігти: «покурів наймит назад» [3, с. 235]; «рвонув як вистрілений» [3, с. 243]; «шпарко біжить до діла» [3, с. 246]; «шпарко рвонули»; «підхопився, мов опечений» [3, с. 270];

ранити: «дістав бусурманина по животу» [3, с. 270]; цілуватися з кулею [3, с. 266];

ударити: «погладив кулаком по вуху» [3, с. 263]; «буханць гупне» [3, с. 356];

дрімати, спати: «куняти на ходу» [3, с. 247]; «подавити жука»; «комарів сьорбає» [3, с. 258];

втікати: «за Калгою вже й кушпела вляглась» [3, с. 270]; «аж пилом взялось» [3, с. 281];

вдивлятися, слухати: «самі повитріщайтесь, повухатійте» [3, с. 236];

співати: «ревли за столом не гірше тура» [3, с. 236];

сумувати: «обвис хмара хмарою» [3, с. 264]; «аж оселедці позвисають додолю» [3, с. 246];

сп'яніння: «в голові джмеліло» [3, с. 236]; «рукою за повітря не хапався» [3, с. 228];

пнячити: «той у шинку кисне, якщо кишеня не драна» [3, с. 245];

нічого не робити, байдкувати: «вилежується проти неба» [3, с. 245]; «любить тиняться вечорами по курнях – слухати козацькі побрехеньки» [3, с. 246]; «бовтаємось без справи» [3, с. 258];

втомитися: «подався на моторності» [3, с. 247];

планувати: «умислив немало ворохобну» [3, с. 275];

сміятися: «гримотить іклами» [3, с. 268];

розповідати: «плести – вишивати», «загне, не попаривши: за боки беруться» [3, с. 246];

повчати: «шелестить соломю в чужій скирті...» [3, с. 258];

думати: «голови макітрюють» [3, с. 259]; «порпатися в довбешиці» [3, с. 224];

задовольнятися: «отаман вдоволено крякає» [3, с. 246];

роздумувати: «не став багатурствувати» [3, с. 277];

жадібність: «трусилися лихоманно над брязкальцями отими – мідними, срібними, золотими» [3, с. 246];

працювати: «тягну, як шкапиняка»; «робив, як віл»; «трудився без спочинку»; «доклав старунку»; «тягнутися в нитку» [3, с. 329];

докоряти, сварити: «вдома парка парять» [3, с. 230];

бути неухажним: «наловити повну душу гав» [3, с. 311];

образити: «слівце сказати масне»; «кидати словами, як багном»; «допекти комусь» [3, с. 275];

сумувати: «душа плаче»; «душа болить» [3, с. 272]; «душа несе тягар»; «серце розривається» [3, с. 230];

Певне місце в творчій практиці М.Чхана посідають народнорозмовні вислови, пов'язані з певними сакральними елементами, а саме:

а) з опорним словом **Бог**: «береженого й Бог береже» [3, с. 236]; «степу ж того, як у Бога обіцянок – не перегукаєш, не перескачеш» [3, с. 233]; «щобетати так, щоб вся Січ, вся Україна тебе слухала, як Бога»; «божий талант мати» [3, с. 271]; «вже як Бог покладе» [3, с. 278]; «благослови нас Господь»; «звитяга нечувана дарована вам промислом Божиим» [3, с. 302]; «не лякались ні Бога, ні біса» [3, с. 222];

б) з опорними словами **сатана, зріх** тощо: «дивиться як чорт на ікону»; «ти там не дуже з чортами носись» [3, с. 224]; «з Вами нам ніякий дідько не страшний» [3, с. 279]; «ушелепались в місто, як чорт з гілки»; «а дідько його рогатий знає!» [3, с. 268]; «все вмiли, навіть чорту хвоста зав'язати» [3, с. 259]; «якого дідька полохатись»; «покрутив чорт носом, як від ладану» [3, с. 237].

Широка палітра фразеологізмів зумовлена насамперед національно-культурним компонентом. Серед етнографічних фразеологізмів виділяємо на такі тематичні групи:

1) звичаєва та обрядова лексика: «боронить звичай»; «вступити в закон»; «викохає до заміжжя» [3, с. 265];

2) фразеологізми, поява яких пов'язана з працею чи заняттями людини: «плугом пом'якшити, попушити»; «бороною погладити і позолотити» [3, с. 233]; «бути із шаблею при боці»; «запрягти (когось) у ярмо»; «ремигати, як воли» [3, с. 258];

3) найменування людей за соціальною приналежністю, свояцькою та кровною спорідненістю: «одного кореня»; «один лелека нас приніс» [3, с. 306].

Найбільш уживаним тропом у мовній тканині «Чортомлицьких легенд» є порівняння, які увиразнюють предмет, образ, ознаку, і допомагає глибше розкрити зміст зображуваного.

Порівняння, як логічна операція, виражається такими мовними засобами: складносурядними реченнями, порівняльними зворотами та словосполученнями. Найпошире-

нішим засобом вираження порівняння у творах Чхана є порівняльний зворот. Використовуючи загальноживані (чи постійні) порівняльні звороти зі сполучниками, Чхан творчо продовжує традицію цього тропу в українській літературі. З-посеред сполучників, уживаних автором у цій категорії порівнянь, виступають **як, ніби, мов, немов, наче, неначе**.

За морфологічною природою головного слова, до якого належить порівняльний зворот, активністю відзначаються такі словосполучення:

1) і м е н н и к о в і: «*що й козаки, ніби бджоли*» [3, с. 239]; «*вода і біля берегів чиста, як сльоза*» [3, с. 240]; «*пільма налягала, як повіль*»; «*рїчка, мов золото, жовта*» [3, с. 230]; «*шлях під ним тонує, немов байдак*» [3, с. 83]; «*вигнався Івась ..... як доладно оперевеслений зажинковий сніп*» [3, с. 302]; «*вуха, як лопухи*» [3, с. 271]; «*бджоли, як жарини злючі*» [3, с. 242]; «*роки, як сто гін стернистих, терникуватих та крутоярних*» [3, с. 272];

2) д і є с л і в н і: «*стовбичитиме, як кіт у драному чоботі*» [3, с. 260]; «*труситься, як цуцик в негоду*» [3, с. 227]; «*молодик зламався, ніби лук*» [3, с. 44]; «*насіли бджоли, як змітаючий степовий ураган*» [3, с. 243]; «*зриваються зорі, мов груші з гілля*» [3, с. 22]; «*засівалась пам'ять, як чиста нивка, живим засівом історії*» [3, с. 228]; «*зробилися очі отамана холодними й пекучими, як лезо шаблі*» [3, с. 241]; «*припав вухом до землі, як дитя до грудей ненюки*» [3, с. 240]; «*вив комин, немов віщував набіг*» [3, с. 223]; «*свистіло в шибках, як тисяча татарських стріл*» [3, с. 226]; «*подзвонюють хвилики, мов сотні скелець*»; «*кубляться соми, немов тяжкі козацькі чорні думи*» [3, с. 83]; «*вижукував сич, як юродивий*» [3, с. 223]; «*джури бігають, як посолені*» [3, с. 245]; «*дощ линує, ніби весь рік збирався*» [3, с. 248]; «*засяяли, як п'ятаки нові*» [3, с. 258]; «*сидимо тихо, як мишенята*» [3, с. 260]; «*вгруз очима в поміст і обвис увесь, як охляле щеня*» [3, с. 250]; «*пристають, як чорт до молодиці*» [3, с. 257]; «*кліпаємо, як коти на шкоді*» [3, с. 262]; «*зчепляться хмари, як татари з козаками*» [3, с. 272]; «*виріс перед ним, як з повітря виліпився*» [28 : 273]; «*спина, вимазана сонцем, блищить, мов полив'яна*» [28 : 303]; «*загін посувався прудко і спритно, як степовий полоз*» [3, с. 276]; «*луплять в білий світ, як у копійку*» [3, с. 267]; «*діяла Січ під його орудою, як добре злагоджений годинниковий пристрій – чітко і послідовно*» [3, с. 245]; «*вітер викручував віти, як татарин руки полоняникові*» [3, с. 223]; «*дибляться роки, мов коні*» [3, с. 44];

3) п р и к м е т н и к о в і: «*червоний, як блискавки свист*»; «*невразимий, як характерник*» [3, с. 44]; «*ти будь і хоробрим, як тур; і спритним, як ласка; і швидким, як орел*» [3, с. 245]; «*кмітливий, як писар генеральський*»; «*чесний, як сонце*» [3, с. 245]; «*ніч випала темна, чорна, як помисли зрадника*» [3, с. 248]; «*береги широкі, як крила*» [3, с. 220];

4) п р и с л і в н и к о в і: «*в роті стало сухо, як на черині печі*»; «*темно, як в льоху*» [3, с. 230].

Крім того, порівняння може бути висловлене іменником в орудному відмінку: «*Татарин гадюкою прошеlestів до гайка, зрідка голову піднімаючи, як чорний полоз*» [3, с. 241]; «*повітря пилося медом, райським нектаром*» [3, с. 239]; «*кинувся джура конем*» [3, с. 241]; «*поскаче ота голова кураїною*» [3, с. 276].

Порівняння можуть висловлюватися не у прямій формі, а у формі заперечення: «*Іван Дмитрович неквапом, але незабарне, зібрався*» [3, с. 235]; «*кошувати – не розкошувати*» [3, с. 232]; «*хочеться озватись як до людини, а не до пуп'янка*»; «*Не козацька то вдача: роздвоювати серце*» [3, с. 305].

У текстах Чхана, як і в поезії, так і в художній прозі, найчастіше використовуються прості (непоширені) порівняння, в яких додатковий предмет лише називається або характеризується тільки двома – трьома словами. Зрідка зустрічаються розгорнені (поширені) порівняння, - тут додатковий предмет характеризується досить докладно. «*Чому він повинен ходити присідаючи зі страху, чому повинен труситися як цуцик в негоду*» [3, с. 227]; «*реготали – аж животи їм поболіли, аж сльози ронили в траву*» [28 : 244].

Однією з найважливіших ознак вдалого чханівського порівняння є елемент несподіванки, новизни, оригінальності, що слугує стилістичному розмаїттю образної характеристики, і виражає сутність предмета, надає експресивності й виразності.

У «Чортотлицьких легендах» спостерігається вкраплення і таких фольклорних джерел, як пісні, як-от:

«А що візьму жита лантух повен,
та ще візьму жону молодую,
та поїду, ой, в Дике поле,
бо на землю прямо ж голодую.
А що того, ой, Дикого поля
до самого до Чорного моря -
ой, там росте житечко та й воля,
ой, там нема ніякого горя» [3, с. 233].

«Та спить козак на могилі,
Та сниться йому мати:
-Було б тобі, мій синочку,
В полі не лягати.
Було б тобі та, мій синочку,
Та в Січ поспішати.
Щоб у полі на могилі
Повік не лежати.
-Чи ходити, чи літати,
А колись лягати,
Та по однім... голосять,
По другому - гармати.
Та не журись, моя ненько!
Начувайся, враже:
Козак ляже – слава встане,
Встане й не поляже...» [3, с. 290].

«Чи не так слава,
Як та молодиця лукава,
Що учора з козаченьком обіймалася,
А сьогодні з паничком упіймалася...» [3, с. 258].

Однак є тексти пісень, автором яких, на нашу думку, можна вважати самого Михайла Чхана. Певними ознаками вони виокремлюються з-поміж власне народних. У той час, як усна творчість вибирає усе найтипніше, творить схематичні сюжети і доволі абстрактні узагальнені образи, літературна пісня як індивідуальна творчість побудована на основі особистих переживань чи нетрадиційних ситуацій. Свідченням цього є текст про народження Івана Сірка, введений Чханом у «*Легенду про народження Сірка*»:

«Ой, пора нам, козаченьки,
заспівать пора –
народився нам на славу
синок у Дмитра.
Ой, у Дмитра молодого,
що в того Сірка,
та й хай йому гуляється
та здужа рука.
Та дай Боже тобі, Дмитре,
чого сподівавсь –
та хай росте, як із води,
твій синок Івась.
Хай виросте соколино,
як правда, крутим.
Та хай буде син матінці,
а нам – побратим.
Начувайтесь, оглядайтесь,
кляті вороги -
буде їсти наш Івасик
вас, мов пироги.
Давай, бабо, давай, бабо,
іще пиріжка –
хай згадують добрим словом
Івана Сірка» [3, с. 225-226].

Для передачі цілого спектра почувань та ідей, не властивих для народної творчості, у піснях літературного походження використовується дещо відмінний арсенал художньо-поетичних засобів. Поряд з традиційними прийомами і тропами тут з'являються й оригінальні авторські: нетрадиційні порівняння й епітети, складна асоціативна метафорика, навіть лексичні неологізми. Це виводить лірику на якісно новий рівень: у ній не лише фіксуються окремі життєві явища (як це робить народна уява), а й наявне філософське осмислення дійсності, висловлюється індивідуальне ставлення:

«Ой, стелися - колосися, мій шовковий степе,
ти без мене цвів – цвістимеш – я ж помру без тебе.
Ой, чи ляжу відпочити, чи впаду вмирати –
ти пригорнеш мене, степе, як рідного брата.
Ти пригорнеш та погладиш ще й напоїш зіллям,
щоб умер чи піднявся, як і перше, вільним.
Нехай, степе, не згодишся ніколи на продаж:
будеш вільним – людей вільних щедріше народиш» [3, с. 235].

У той час, як усна творчість вибирає усе найтипівіше, творить схематичні сюжети і доволі абстрактні узагальнені образи, літературна пісня як індивідуальна творчість має інший рівень індивідуалізації. У легенді «Як Сірків джура скарб шукав» Чхан наводить текст такої пісні, яку склали про себе джури:

«То ж не чайка не біла кигиче –
Побратима козаченько кличе:
- Ходім, брате, ходім на часинку –
Ходім, брате, повагом по ринку.
Та присядем, брате, коло кварти,
Та гукнемо – гей, музики шкварте!
Ой, присядем, брате, та й спочинем,
Та вип'ємо тії по чарчині.
По чарчині чи по корякові –
Будьмо, брате, живі та здорові!
Нехай мріють дівки чорноброві –
Будьмо ще раз живі та здорові!
- Ой, ніколи мені, пане-брате,
У шиночку та горлянку драти,
Ой, ніколи погуляти разом –
Посилає кошовий з наказом.
Посилає, гей, до курінного,
Ой, я маю квапитись до нього!
Ой, на мене чимала надія,
А ще буде свято та й неділя» [3, с. 245-246].

Як бачимо, «хоча і спокуса, дуже звабна, та джура вистояв, бо почуття обов'язку лицарського мав за найвище» - пояснює Чхан.

«Чортгомицькі легенди» - твір надзвичайного мовного багатства. Відзначаючи художні достоїнства твору, варто зазначити щедре використання автором різноманітних художніх засобів, таких як епітет, алегорія, порівняння, метафора, іронія, гіпербола та ін.

У творчій практиці письменника епітет частіше всього виступають прикметники, дієприкметники, рідше - прислівники та іменники.

Те, що прикметник є основним категоріальним засобом вираження епітетів, зумовлено двома чинниками:

а) його семантикою статичної ознаки (якостей, властивостей, відношень);

б) зв'язками з іменником, предметність якого він конкретизує через свою ознакову (атрибутивну) семантику.

Можливості прикметника виступати епітетом збільшуються за рахунок того, що один і той самий прикметник може поєднуватися з кількома різними іменниками, а іменник може мати при собі різні прикметники, конкретизувати свій значеннєвий обсяг за рахунок прикметника, здатного до розвитку вторинних функцій. Посилюється епіте-

тна роль прикметника й тим, що він не тільки лексично, а й синтаксично завжди є атрибутом до іменника:

«старий козак»; «сопячна тиша» [3, с. 23]; «гаряча земля» [23]; «гарячі шаблі», «тяжка робота» [3, с. 23]; «вуса густі»; «мирний дід» [3, с. 83]; «залізна дисципліна» [3, с. 239]; «щаслива тайна»; «погана слава»; «чуб парубочий»; «зуб здоровенний» [3, с. 229]; «береги богатирські»; «сухоногий коник» [3, с. 243]; «крайський нектар» [3, с. 239]; «нитка обрійна» [3, с. 236]; «тучі смертоносні»; «ніс прямий»; «губи стримані»; «погляд проникливий і гнучкий» [3, с. 302]; «чуб бурсацький» [3, с. 249]; «старий звияжець»; «вітри богатирські гривасті» [3, с. 220]; «залізна воля» [3, с. 227];

У «Чортотлицьких легендах» Чхана досить часто зустрічаються епітети, виражені дієприкметниками. Це здебільшого пасивні дієприкметники доконаного виду, що мають негативну семантику і передають стан розпачу, безнадії. Наприклад: «потрощений ординськими копитами»; «посічений татарськими шаблями» [3, с. 311]; «закіптюжений пожаром» [3, с. 311]; «регіт верескливий» [3, с. 231]; «голод невтолимий» [3, с. 221]; «спрага невтолима»; «нажахана уява»; «наруга невситима» [3, с. 221].

Зустрічаються й епітети-дієприкметники зі стилістичною конотацією за шкалою позитивної оцінки: «невгасима надія»; «воїн невразимий»; «дух лицарський безбоязливий» [3, с. 300]; «непідкупні звияжці»; «нескорений сміх»; «тиша незрушина»; «невтихаючий герць» [3, с. 222].

Образну функцію епітета у творах Чхана виконують прислівники, що, як правило, виступають виразниками динамічної ознаки (дії, процесу, стану): «рясно снігами замітає» [3, с. 290]; «гойдаються журно»; «бились шалено»; «журно дивиться»; «стримався статечно» [3, с. 224]; «отаман вдоволено крякає» [3, с. 246]; «засміялась демонічно...тисячогрудо, тисячоверсто Січ»; «хитав докірливо та журливо головою»; «всміхнувся добродично»; «засміялась щасливо» [3, с. 226].

У ролі епітета у Чхана рідше вживається іменник, зумовлюючи процес метафоризації епітета: «сивизна зими»; «чистота помислів».

За ознакою вживаності епітети у «Чортотлицьких легендах» Чхана можуть бути поділені на постійні та контекстуально-авторські. Частіше Чхан вживає оригінальні, авторські епітети, які видаються характерними в предметі за певних обставин у тому конкретному контексті, в якому про цей предмет згадується: «голова скельна» [3, с. 226]; «нашорошена пика» [3, с. 241]; «дрібна річка» [3, с. 83]; «звизняжницьке вміння» [3, с. 300]; «хребетність січова»; «степовицька тривога» [3, с. 303]; «похватність шабельна»; «пильність порубіжна»; ««косарський марш» [3, с. 303]; «споришева дорога» [3, с. 235]; «вояцька мудрість» [3, с. 231]; «непримарний вовк» [3, с. 232]; «неговірки правдолюби» [3, с. 233]; «знаний козак»; «вигорілий чуб»; «затирсенний цвинтар» [3, с. 223]; «затеплена роса»; «забобонні вигадки» [3, с. 227]; «буїний різнотрав» [3, с. 240]; «заоселеджена голова» [3, с. 253]; «козача буйна вдача» [3, с. 83]; «лимани сивоберегі»; «потойбічна ворожість»; «пагло підкоконне» [3, с. 242]; «думи – товкучі та невідкладні» [3, с. 272].

Використовуються Чханом епітети на позначення кольору. До часто вживаних належить «чорний»: «чорні козачі думи»; «чорний ірій»; «чорні очі гармат» та «синій», «жовтий» :

*В козаків - тільки втома на схудлих плечах,
Тільки голод гризе – аж жовтіє в очах,
Воду в річці татарськими конями збовтано –
Нарекло товариство ту річку Жовтою...*

*Жовтим пилом припала ота давнина.
І ніхто вже тепер достеменно не зна,
Чом це річка, що стелеться синьою коврою,
Дотепер загадково називається Жовтою [3, с. 23].*

Кольороназви віддзеркалюють глибокий історико-ідеологічний зміст як у назві поеми «**Чорний шлях**», так і в її підзаголовках: «**Чорна орда**», «**Золота орда**», «**Біла орда**», «**Сіра орда**», «**Жовта орда**», «**Коричнева орда**».

Зустрічаються у творах Чхана епітети внутрішньо психологічного сприймання, що передають відчуття ліричного героя, переплітаючись з настроями природи або суголосно, або контрастно: «рутом'ятний день» [3, с. 310]; «вишневі та росяні, вербові та калинові ріки» [3, с. 239]; «завірюха опівнічна» [3, с. 221]; «солов'їна метелиця» [3, с. 307].

Епітет у «Чортотлицьких легендах» інколи не просто виділяє характерну рису предмета, а ще й посилює її. Такі епітети називають посилювальними. Наприклад: «най-величніша, найісторичніша ріка» [3, с. 220]; «п'ятьма вогнями пропечений» [3, с. 239]; «десятьма вітрами обсвистаний» [3, с. 238]; «пречистий плин» [3, с. 220]; «неймовірна дальна» [3, с. 226]; «сивомудрі люди»; «святісінька правда» [3, с. 233]; «душа серцекарайна»; «дужість нестаріюча» [3, с. 220]; «щиросердність козака»; «хитромудрість запорозька» [3, с. 228]; «найвіртуозніший баяндрасник»; «каламуть несусвітенна» [3, с. 248].

Висновки. Настав час відроджувати і належно поцінювати творчість тих забутих митців українського красного слова, гнаних і переслідуваних, замордованих в тюремних застінках радянських гулагів, які були велетами волелюбного і незламного гарту в боротьбі за споконвічні вселюдські ідеали святої правди, благородства і любові до своєї мови, народних традицій, Батьківщини, трансформовані заповіддю Івана Сірка:

«І кожен з нас, як прийде час волі Божої, стане жменем рідної землі, але народить вона – наша Україна – у сто крат більше і добра, і лицарства, якщо не віддамо її напасникам, якщо прикриємо її своєю відвагою! І не золото, а чесна козака крицева шабля тільки їй спроможна виконати волю історії, і поряд з нею якась нікчемна царська золота цяцька, ота блискуча, тільки нагадуватиме, що лишається на рідній землі рідний народ доти, доки не розучиться тримати крицеву шаблю справедливості, доки не роззубить ще дорожчого скарбу – любові до батьківської, до своєї рідної землі!» [3, с. 251].

Список використаних джерел

1. Кириченко Ю. Серце як знак світання. *Зоря*. 1986. 12.09.
2. Савченко В. Бог не під силу хрест не дає. Дніпропетровськ, 1998.
3. Чхан М. Вибране. Дніпропетровськ: ВАТ «Дніпрокнига», 2007.

References

1. Kyrychenko, Yu. (1986) Seretse yak znak svitannya [Heart as a sign of dawn]. *Zorya*. 12.09 [in Ukr.].
2. Savchenko, V. (1998) Boh ne pid sylu khrest ne daye [God does not give the cross by force]. Dnipropetrovs'k [in Ukr.].
3. Chkhan, M. (2007) Vybrane [Selected]. Dnipropetrovs'k: VAT «Dniproknyha» [in Ukr.].

SUMMARY

Anatoliy M. Popovskyy. Lexical Richness of Cossack Spirit of Mykhaylo Chkhan. The article deals with general information about life and career of Sicheslav elocutionist Mykhailo Chkhan and focuses on the characteristics of language features in the reproduction of past times of Ukrainian Cossacks both in everyday life and in the fight against enemy invaders.

Keywords: *Zaporozhian Cossacks, patriotism and public consciousness, creative heritage, layers of Sich vocabulary and phraseology, artistic devices.*